
Bir Aydınlanma Düşüncesi Olarak Laiklik

Fikret Çelik

Giriş

Ayдынlanma Çağı, siyasal düşünceler tarihinde insana değer veren ve aklı rehber edinen görüşlerin ışığında sosyal, iktisadi ve siyasal kavramlara yeni anlamlar yüklenerek, çağdaş düşüncenin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde dünyevi iktidar ile ilahî iktidarın konumları da her yönüyle tartışılmış, günümüzdeki yönetim şekillerine ve din-devlet ilişkilerine yön verecek ana çizgiler ortaya çıkmıştır. Laiklik de yerine göre Aydınlanma düşüncesinin önünü açan, yerine göre Aydınlanmacılar tarafından bir araç olarak kullanılan; ama her halükârda Aydınlanma döneminin izlerini taşıyan bir düşüncedir.

Gerçi Batı'da bu kavrama "laiklik" adıyla rastlayamamaktayız. Bir çok ülkede "laiklik" yerine "sekülerlik" kavramının kullanıldığı bir gerçektir. Siyasal düşünceler tarihinde de ele alınacak düşünürlerin, laikliği bu ad ile kavramlaştırmadıklarını, ancak bugünkü anlamıyla laikliğin çeşitli yönlerini işlenerek geliştirmeye çalıştıkları görülecektir. Nitekim Ortaçağ sonlarından itibaren dünyevi iktidar sahipleri ile dini otorite arasında siyasal iktidarın gerçek sahibinin belirlenmesi adına yapılan mücadelede de adı konmadan üzerinde durulan kavram "laik" veya "seküler" devlet anlayışı olmuştur.

Laiklik, Yunanca bir kelime olan "laos"tan gelmektedir. Laos, din adamları ve yönetenler haricindeki halkın tamamı anlamına gelir. Kavramın temelindeki kelime-den yola çıkarak, laikliği, "devletin laos'un (halkın) tamamının dini inancına saygılı olması, laos'un (halkın) sadece bir bölümünün inancını yayma veya dayatma aracı olmaması" olarak tanımlayabiliriz. Buna göre, devlet halkın tamamına ait bir ku-

Fikret Çelik, Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. öğretim elemanıdır.

Liberal Düşünce, Cilt:10, No: 37, Kış 2005, s. 95-107.

rum olarak inanç alanında belli bir tercihi kurumsallaştırmaktan, resmi inanç haline getirmekten kaçınılmalıdır.¹

Avrupa'da Ortaçağ'ın sonlarında, Kilise'nin kesin ve egemen iktidar olduğuna dair görüşü büyük tepkilerle karşılaşmıştır. Bu dönemde gerek imparatorlar, gerek ulusal krallar iktidarlarını yüzyıllardır paylaşmak zorunda kaldıkları papalardan bağımsız kullanabilmek amacı ile Roma Kilisesi'ne karşı artık bir mücadele verme düşüncesini işlemeye başlamışlardır.²

Böylece siyasal iktidarın "laikleşmesi" süreci işlemeye başlamış oldu. Bu girişimlerden sonra, Rönesans ile başlayan ve reform hareketiyle zirve noktasına ulaşan kilise-dünyevi iktidar mücadelesi ile birlikte devlet iktidarı daha da güçlenmiş ve kendisini tamamen olmasa da Roma Kilisesi'nin etkisinden kurtulma aşamasına getirmeyi başarmıştır. Aynı dönemin insanı olan Machiavelli, bu laikleşme sürecine önemli bir katkıda bulunacak ve günümüzdeki modern devlet anlayışının oluşumundaki gerekli aşamaların gelişmesinde önemli bir rol uğrayacaktır. Modern egemen devlet, kavramsal olarak olmasa da, pratik olarak belirginleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla, egemen devlete ya da daha doğrusu egemen "kral"a karşı çeşitli tepkilerin belirmesi de gecikmeyecektir. Ancak Aydınlanmanın da temellerinin atılmasında katkı sahibi olan bazı düşünürlerin tepkileri de devletin meşru egemen güçler ile donanmasını engellemeye yetmeyecektir.³

Laiklik, bu kısaca anlatmaya çalıştığımız mücadelenin sonucunda, günümüz dünyasının oluşması ile neticelenen Aydınlanma Çağı, Devrimler Çağı, Uluslar Çağı gibi dönemlerin yaşanmasında önemli bir argüman olarak yerini almıştır.

Bu yazıda; laiklik kavramının esas anlamını kazandığı Aydınlanma Çağı'na kadar, kavramın anlamını kazanması adına girişilen "dünyevi iktidar-kilise mücadelesi"nin görünümü verilmeye çalışılacak, daha sonra Aydınlanma Çağı ile birlikte laikliğin günümüz dünyasında kendine bulmuş olduğu anlama dair olarak geçirmiş olduğu süreç anlatılacaktır. Bu şekilde yazı, "devletin laikleşme" sürecinin -düşünce tarihindeki gelişimiyle kazandığı anlamlarla birlikte- ulaştığı noktanın kavranabilmesini amaçlamaktadır.

I- Laik Düşüncenin Aydınlanma Öncesi Temelleri

Laiklik, esas anlamını ve etkisini Aydınlanma Çağı'nda kazanmakla birlikte, bazı Aydınlanma Çağı öncesi düşünürlerinin laiklik düşüncesini hazırlayan katkıları önemlidir. Bu nedenle Aydınlanma Çağı'nda laikliğin bir düşünce olarak gelişimini incelemeyen önce Aydınlanma öncesi dönemde, bu konuyla ilgili gelişmeleri bilmek

¹ Laikliğin mümkün olan tanımlarından birisi olan bu tanıma göre, devlet monopolüne sahip olduğu meşru şiddeti belli bir resmi inancın aracı olarak kullanırsa, bu inancı benimsemeyen vatandaşlarının gözünde meşruiyetini kaybeder. Devletin "nötr" konumu merkezli bu görüş, aynı zamanda Aydınlanma Çağı'nın önemli siyasal görüşlerinden biri olan "toplum sözleşmesi"nin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Bkz. Guy Haarscher, *La laïcité*, Presses Universitaires de France, Paris, 1998, 3-6. İlgili bölümleri Türkçe'ye çeviren: Bilal Canatan.

² George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi 2: Yeniçağ*, Çev.: Alp Öktem, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 1.

³ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 12.

önemlidir. Bu çağın önemli düşünürlerinden Aquinumlu Thomas, Dante, Padova'lı Marsilius ve Martin Luther'in laik düşünceye temel oluşturacak görüşlerinin anlaşılması, Aydınlanma Çağı'ndaki laiklik düşüncesinin anlaşılabilmesi için gereklidir.

Kimi yazarlarca, kilise, Aquinumlu Thomas'ın düşüncelerini benimseyerek dönemin değişen koşullarına ayak uydurabilir ve manevi iktidar ile yetinip siyasal iktidarlar ile yani, krallar ve imparatorlar ile uzlaşma yoluna gidebilirdi. Ancak kilise bunu yapmamıştır; Thomasçılığı kabullenmekten ziyade, kilisenin kesin iktidar sahibi olduğu iddiasına daha fazla sarılarak, bütün dünyevi otoritelerin kendisine bağımlı olduğunu ilan etmiştir. Oysa papalığın bu yaklaşımı, artık zamanını doldurmuş ve çağdışı bir hale gelmiş olduğu için başarısız olmaya başlamıştır. Çünkü, yalnızca zaman zaman belli bir güç elde edebilen imparatorlar değil, güçleri feodalizmin etkisinin günden güne zayıflaması ile sağlamlaşan krallar da, papalığın otoritesine karşı başkaldırmaya başlamışlardı.⁴

Bu şekilde gelişimini sürdüren Ortaçağ siyasal iktidar anlayışının Kiliseye karşı güçlenmesinde, Roma Hukukunun yeniden egemenliğe geçişinin ve bunun yanı sıra Aristotelesçiliğin yeniden öğrenilmeye başlanması da etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde Aristotelesçi yaklaşım, Albertus Magnus ile Aquinumlu Thomas'ın katkılarıyla, Kilise'nin kabul edebileceği sınırlar içerisinde Hristiyan düşüncesinin içinde yer bulmaya başlamıştı. Thomas, toplumun ve bununla beraber devletin doğal olduğunu söylemiş, fakat Aristotelesçi bu düşünceyi tam anlamı ile geliştirme fırsatı bulamamıştı.⁵ Oysa devletin doğallığı kabul edildiği takdirde, kaçınılmaz olarak onun, oluşumunda yer almayan dıșsal bir otoritenin yani Kilisenin otoritesinin hükümü altında bulunmasının akla aykırı olduğu sonucuna varılıyordu. Bundan hareket ile devletin kendi kendine yeten bir yapı olması ve bunla beraber toplumun Kilise gibi artık dıșsal olarak kabul edilen bir otoritenin altında bulunmaması gerektiği fikri ortaya çıkmaya başlıyordu.⁶

Bu sürecin somut olarak görülmeye başlanması Fransa Kralı IV. Philippe ile Papa VIII. Bonifacius arasında 1296'da patlak veren çatışmadır. Bu çatışmanın sebebi Kralın din adamlarını vergilendirmesiydi. Bunun da asıl sebebi, artık devlet idaresini tam anlamı ile oturtmaya başlayan kralların, büyük servetleri ellerinde bulunduran Kilise'yi devlet harcamalarına katılmaları konusunda zorlamaya başlamalarıydı. Bu konuda Kilise çok katıydı ve kralı dinlemediler. Vergiyi alma konusunda kral ısrar edince, dünyevi iktidar ve dinsel iktidar arasındaki anlaşmazlık, kısa bir zamanda vergi sorununu aşarak, siyasal bir nitelik kazanmıştır. Üstelik Fransa Kralı bu girişiminde yalnız kalmadı ve 1297 yılında İngiltere Kralı I. Edward Kilise adamlarını vergiye bağladı. Bu iki birbirine düşman hükümdarın aynı girişimlerde bulunmaları Kilise'ye karşı bir zafer olarak algılandı. Yıllardır, Kilise'nin gücünden rahatsızlık du-

⁴ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev.: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 21.

⁵ George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi 1: 'Ortaçağ'*, Çeviren: Harun Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 245-246.

⁶ Ağaogulları, Köker, a.g.e. s. 18.

yan kitlelerde bu durumda kralların yanında yer almaya hazırdılar ve artık Kilise’de bu durumun farkında idi, ama sonuna kadar da direnmekte kararlıydı.⁷

Bu olaylar Avrupa’da sürerken, bu dönemde yaşamış olan İtalyan düşünür Dante (1265-1321); dünyevi düzen için, artık iktidarın imparatorluğun elinde olmasını ve bunun başında Roma halkının temsilcisi olan monarkın bulunması gerektiğini, kendi toplumu adına savunmuştur.⁸ Daha sonra dönemin en önemli sorununun, dünyevi iktidar-ruhani iktidar ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Dünyevi iktidara bütünüyle sahip olan imparatorun Kilise’den bağımsız olması gerektiğini iddia etmiştir ve Kilise’nin dünyevi iktidar üstündeki bazı hakları olduğu tezlerini çürütmeye uğraşmıştır.⁹ Danteye göre; “siyasal iktidar bakımından dolaylı iniş kuramı geçerli değildir, çünkü, monarkın iktidarını papadan almadığı kesindir. Üstelik ne papa, ne de imparator, dünyevi ile ruhani alanların birliğini içermezler; bu birlik yalnızca Tanrı’dadır. Bir bakıma papa ile imparator, her biri Tanrı’nın bir yarısını oluşturan iki güneş gibi, biri bu dünyanın, diğeri Tanrı’nın olan iki ayrı yolu aydınlatmaktadırlar. Böyle olduğuna göre, imparatoru seçip onaylayan Tanrı’dır; bir başka deyişle, imparatorun iktidarı hiçbir aracı olmaksızın doğrudan doğruya Tanrı’dan inmektedir.”¹⁰

Burada da görüldüğü üzere Kilise’ye karşı yoğun bir şekilde siyasal iktidardan elini çekmesi adına bir mücadele vardır. Bu mücadele Kilise’nin diğer bazı imtiyazlarının kaybolmasına da sebep olacak biçimde güçlü bir şekilde yürütülmektedir.

Dante’den sonra gelen ve onun dünyevi iktidarı, ruhani iktidarın egemenliğinden kurtarma adına giriştiği mücadelelerinin yanında daha da ileri giderek Kilise’yi dünyevi iktidarın boyunduruğu altına sokmaya çalışan ve modern anlamda devlet kavramının düşünülebilmesine ilk katkıyı sağlayan düşünür Padova’lı Marsilius (1275-1343) olmuştur. Padova’lı Marsilius’un düşünceleri, bir çok yazarca, Batı’nın ve bir anlamda Hristiyanlığın ufkunda “siyasal modernizm”in belirmeye başladığı temeller olarak algılanmıştır.¹¹ Padova’lı Marsilius, Kilise’nin siyasal iktidar üzerinde herhangi bir hak iddia etmesinin olanaksızlığı üzerinde durmuştur. Marsilius, din adamlarının diğer meslek gruplarını oluşturan bireyler ile aynı statüde olduğunu belirtir ve dinin de diğer toplumsal kurumlar gibi algılanması gerektiğini vurgular. Nihayetinde, Kilise’nin toplum içinde bulunduğunu ve dolayısıyla da toplumsal-siyasi otoritenin yani; kralın, prensin veya imparatorun yetki alanında bulunması gerektiğinin altını çizmiştir.¹² Böylece Padova’lı Marsilius, egemenliğin “dindışı” bir siyasi hayat anlayışı ve iktidar oluşumunu gerektirdiğini belirtmiştir. Siyasi hayatın ve iktidarın bir eylem biçimi olduğunu ortaya koyan Padova’lı Marsilius “eğer siyasetin ön koşulu kendi değil ise, hiçbir ön koşulu yoktur” diyebilecek kadar başka bir gücün egemenliğini kabul

⁷ Gianfranco Poggi, *Çağdaş Devletin Gelişimi*, Çeviren: Şule Kut- Binnaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 59.

⁸ George Sabine, 1969, Ortaçağ, s. 254.

⁹ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, 2001, a.g.e., s. 49.

¹⁰ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, 2001, a.g.e., s. 51.

¹¹ Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s. 87.

¹² Cemal Bali Akal, a.g.e. s. 95.

edilemez bulmuştur. Burada oluşan yeni durum, sınırlarını Marsilius'un çizdiği ve Machiavelli'nin kesin olarak belirlediği bir şekilde oluşmuş ve siyaset ile buna bağlı olarak iktidarın kendisinden kaynaklandığı ve kendi kendisinin bir sebebi olduğu bir durumdur. O andan sonra, ona Tanrı'da ya da tabiatla bir meşruiyet kaynağı aramanın bir gereği kalmamıştır. Güç gerçekte kendinden kaynaklanmaktadır. O aynı zamanda köken ve amaçtır. Egemenlik yeterince ortaya çıkmıştır. Geriye kalan yalnızca onu tanımlamaktır. Bu da kısmen Hobbes'la ve kesin olarak da Bodin'in çözümlemek için üstleneceği bir görevdir.¹³

Bu dönemde, Machiavelli düşüncesi ile Orta Çağ'da geliştirildiği biçimiyle iktidar kuramı arasındaki kesinti köktendir. Hükümdar, adı üstünde principe'dir, o iktidar, Machiavelli ona "kurucu" ve "yeni" der. Hükümdar için en azından bu tanımlamayı yapmak en doğru olanıdır. Bu şekilde on üçüncü ve on dördüncü yüzyıldaki mücadeleler ile on beşinci yüzyıla gelinmiştir "Hristiyan siyaset" meşruiyetini tamamen kaybetme eğilimine girmiş, artık Hobbes'un Leviathan'ının dev görüntüsü şekil bulmaya başlamıştır.¹⁴

Bu düşüncelerin gelişimini sürdürmesi ve artık iktidarlara şekillendirme gücüne erişmesi ile birlikte nihayet toplumun alt katmanlarında, özellikle de köylüler arasında baş göstermiş olan Kilise'den duyulan hoşnutsuzluklar, tüm Avrupa'yı kapsayacak yeni bir dinsel ve siyasi hareketin de başlaması ile neticelenmiştir. Avrupa'yı baştan başa etkileyen ve iki yüzyıldan fazla bir süre etkilerini gösteren bu hareket, "reform" hareketidir.¹⁵ Reform'un en önemli şahsiyeti Martin Luther'dir (1483-1546). Luther'in teolojik görüşleri ve bunun insan ile Tanrı arasındaki ilişkilere uzanan boyutları ve nihayet Kilise'nin eleştirisini de içeren yönleri, değişik yorumlara sebep olmuştur. Luther'in, iyi yetişmiş bir din adamı olması, Avrupa'da teolojik bir tartışmanın başlamasına öncülük etmiştir ve kalabalıkları peşinden sürükleyebilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Luther, Hristiyanlığın eşitlikçi ve cemaatçi yapısını canlandırmak istemiştir. Luther laik düşüncenin gelişmesine "tepkici" yönü ile katkılarda bulunmuştur¹⁶, bunun yanında Hristiyanlığın ilk haline dönüşü özlemi ile yaptığı girişimler ile de, "muhafazakâr" düşüncenin de daha sonraki referanslarından biri olabilmıştır.¹⁷

Luther, Paulus'a ve Augustinus'un Hristiyanlık ilk dönemlerindeki "saf" dini görüşlerine dayanarak dünyevi iktidar ve ruhani iktidarın birlikte ellerinde tuttıkları güçlerin yani "iki kılıç kuramı"nın sonunu hazırlamıştır. Luther, Kilise'nin sadece manevi alana ilişkin bir inananlar topluluğu (congregatio fidelium) anlamında, gerçek bir kilise olması gerektiğini ve zora başvurabilme yetkisi anlamında her tür iktidarın da sadece ve sadece "dünyevi" olması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, "dünyevi iktidar", Luther'in "gerçek Kilise"den farklı olarak değerlendirip, karşı çık-

¹³ George Sabine, 1969, 'Yeniçağ', s. 14.

¹⁴ Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Yayınevi, Ankara, 2000, s. 233.

¹⁵ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, *a.g.e.* s. 94.

¹⁶ Michelet, *Rönesans*, (Çeviren: Kazım Berker), MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s. 471.

¹⁷ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, *a.g.e.* s. 118.

tığı Papa ile Roma Kilisesi'nin ruhani ve dünyevi alandaki güç iddialarını da kapsamaktadır. Yani Luther, Roma Kilisesi'ni de dünyevi iktidar içine oturtmaktadır ve reddetmektedir.¹⁸

Böylece “iki kılıç kuramı”nı yıkan Luther, gücünü Tanrı'dan alan bir hükümdarın gücünü meşrulaştırmaktadır. Çünkü, mevcut bir kurum olan Kilise, tamamen manevi alana ait “gerçek Kilise'den farklı olarak, “dünyevi iktidar”ın alanında yer alıyor ise “dünyevi iktidar”ın başı, aynı zamanda, kurum olarak Kilise'yi de kendi zor kullanma güçlerine tabi kılabilir. “İki kılıç kuramı”nı dünyevi kılıcın tekliğini kabul ederek aşmış görülen Luther, sistematik bir “devlet kuramı” ortaya atmamıştır. Böylece “siyasal iktidar”dan ve onun Tanrısal meşruluğundan söz ederek, bunun bir aracı ile olamayacağını ve Roma Kilisesi'nin meşru olmadığını iddia etmiştir.¹⁹

Luther'in çağdaşı olan ve onun fikirlerini geliştirerek bu dönemi etkileyen diğer bir düşünür de Calvin'dir (1509-1564). Calvin de, Luther gibi, Roma Kilisesi'ni reddetmiştir ve ona ek olarak, dini konularda “Tanrı Kelamı” İncil'e bakılması gerektiğini savunmuş ve O var iken, ayrı ve yine insanlardan oluşan (Roma Kilisesi'ne) bir kuruma tabi olmanın gereksizliğinden bahsetmiştir. Hristiyanlığın ilk halinde böyle bir kurumun olmadığını belirterek, “dünyevi iktidar”ı kullanan tarafın da “ruhani iktidar”ı kullanabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca, Tanrı'nın korkularak değil, sevilerek yüceltilebileceğinin üzerinde durmuştur.²⁰ Bundan sonra Luther taraftarları Protestan Kilisesi'ni kurmuş ve Hristiyanlığın dinsel kurumsallaşma anlamında birliğini Batı Avrupa adına yıkarak, Roma Kilisesi'nin gücüne bir darbe daha vurmuşlardır.

Bu dönemde Hristiyan inancının temellerinin yeniden açıklanabilmesine yönelik bu girişimlerin ardından, bazı özgürlüklerin Kilise baskısı olmadan sağlanması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum Kilise'nin yanı sıra Kralları da etkilemiştir. Bu yönde Reform hareketleri neticesinde karşı karşıya gelen bazı Katolikler ve Luther'in takipçisi Protestanlar, “Tanrı dini”nin gelişmesini ve yayılmasını engelleyen yöneticilerin işbaşına gelmelerinden ve özellikle “Saint-Barthelemy Katliamı”ndan sonra zorba yönetimlere karşı direnme görüşünü geliştirmişlerdir. İlk defa iktidarın kaynağı, sınırı, toplum karşısındaki konumu ve meşruiyeti sorunları tartışılmaya başlanmıştır. Bu görüşü geliştirenler “monarkomak” adını almışlardır ve bu görüş temelinde Protestanlarca geliştirilmiştir, ancak; zamanla bu görüş, Katoliklerce de kullanılmaya başlanmıştır. Böylece bu dönemde “siyasal sözleşme” görüşü “Aydınlanma Çağı”na girilir iken, tartışılmaya başlanmıştır.²¹

On üçüncü yüzyıldan “Aydınlanma Çağı”na kadar geçen üç-dört yüzyıllık dilim içerisinde Avrupa'da laik düşüncenin gelişimi adına yaşananlar, Aydınlanmanın da temelini atılmasını sağlamıştır. Bu dönemde özellikle Dante, Padovalı Marsilius ve

¹⁸George Sabine, *a.g.e.* s. 32-33.

¹⁹George Sabine, *a.g.e.* s. 34.

²⁰George Sabine, *a.g.e.* s. 35-36.

²¹ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım ve Yayımları, İstanbul, 1995, s. 120-121.

Martin Luther'in bu konuya katkıları tartışmasız olmuştur. Yeni düşünceler öncelikle, Roma Kilisesi'nin Kral toplum üzerindeki baskısının azalmasını sağlamış, bunların izinden giden bazı düşünürlerinde katkılarıyla, yetkilerin (bir dönem Tanrı'nın yetkilerinin bile kendisine tanındığı), Kraldan da alınarak toplumun geniş kesimlerine yayılmalarını sağlayan gelişmelerin bir başlangıcı olmuştur.

II- Aydınlanma Çağı'nda Laiklik

Aydınlanma öncesi bu şekilde bir gelişim gösteren laik düşünce, asıl anlamını Aydınlanma Çağı ile bulmuştur. Bu çağda tüm düşünürler dünyevi iktidar-kilise mücadelesine bir yönüyle değinmiş ve bu konuda genel anlamda dünyevi iktidar lehine çözümler önerileri öne sürmüşlerdir. Özellikle Locke, Montesquieu ve Rousseau'nun bu konudaki görüşleri önemlidir. Ancak bu görüşlere geçmeden önce laik düşüncenin Aydınlanma Çağı'ndaki felsefe ve bilim alanlardaki gelişmelerle olan ilişkisi üzerinde durmak gerekmektedir.

On yedinci yüzyılın sonu ve on sekizinci yüzyılın başı ile birlikte, Aristoteles'den bu yana ciddi anlamda irdelenmemiş olan bir çok konu araştırılmaya başlanmıştır. Bunda Reform'un etkisi ile gelişen ve değişen Avrupa düşüncesinin etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde canlıların üremesinden, genel fizik kurallarına kadar bir çok konuda Tevrat'ın ve İncil'in açıklamadığı ve ya açıklayamadığı konular gün yüzüne çıkıyor, insanların "günah" anlayışına bakışlarından, dogmatik düşüncelerine kadar her düşünce sarsılabiliyordu. Bunun siyasal düşünceler alanına yansması pek uzun bir zaman almamıştır.²²

Bu karşı oluş, bu sürecin işlemeye başlamasıyla birlikte ilk önce akıl-duygu gibi ikiliklere göre şekillenen görüşü reddetmeye yönelmiş ve bu ikiliklerden insanın yaşamını daha 'özgür' kılmak amacıyla Aydınlanma filozofları tarafından savunulan 'pozitif bilim' anlayışının üstünlüğüne ve bu anlamda bilimin yeni toplumun inşasının temelini de oluşturabilecek bir 'scientism'i (bilimcilik) de reddetmeye yönelmiştir.²³ Aynı şekilde Talmon da; Aydınlanmanın seküler mükemmeliyet inancı ile, modern totaliter hareketlerde kolaylıkla tespit edilebileceğini belirtmiş ve sosyal bir mesihçiliğin tehlikeli bir şekilde geliştirildiğini belirtmiştir.²⁴ Buradan da anlaşıldığı gibi laik düşüncenin gelişimine büyük katkılar sağlamış Aydınlanma Çağı, dünyada "pozitivist" düşüncenin gelişmesini sağlamakla birlikte, "ruhani" dinlerin insanlar üstündeki etkilerini sarsması ve bu inançların yerine insanların koyduğu "ideoloji"leri yerleştirmesi ile etkili olduğu bir dönem olmuştur ve bu yönü ile de, Aydınlanma Çağı, dünya siyasi düşünceler tarihi üzerinde de büyük etkiler göstermiştir.

Aydınlanma düşüncesinin siyasi anlamda gelişmesinde Jean Bodin'in (1529-1596) önemli katkıları olmuştur. Jean Bodin, Orta Çağ sonunda Kilise'ye vurulan darbenin ardından, Kralların kutsal hakları kuramını yadsıyarak, "mutlak monarşi"-yi hukuksal temeller üzerine oturtulmasında ve onun laik bir iktidar düşüncesi içe-

²² Norman Hampson, *Aydınlanma Çağı*, (Çeviren: Jale Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 57.

²³ Levent Köker, *a.g.e.* s. 71.

²⁴ Ahmet Cevizci, *a.g.e.* s. 8.

risinde anlam kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Machiavelli'nin siyaset sorununu prensin iktidarı biçiminde formüle etmesinden sonra, Bodin de bu iktidarın egemenlik erki şeklinde kavramlaştırma işlemini gerçekleştirmiştir. Böylece Bodin, Aydınlanma Çağında oluşan siyasi iktidar anlayışına ve modern devlet kuramının gereksinim duyduğu temel öğelerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.²⁵

Bodin'den sonra, siyaset kuramını genel bir felsefe içinde sunmayı başaran en önemli düşünür Hobbes (1588-1679) olmuştur. Hobbes, Aydınlanma Çağı'nın arifesinde siyasal iktidarı, başka hiçbir düşünürün yapamadığı ölçüde büyük bir güçle temellendirme uğraşına girmiş ve mutlak iktidarın zorunluluğunu çok tutarlı bir biçimde ortaya koyup savunmuştur.²⁶ Fakat Hobbes'un kuramında beliren mutlak iktidar anlayışı, gerçekte modern devletin ta kendisidir. Hobbes, iktidar ve toplumun belirli koşullar ile tek merkezde toplanıp, bu merkezin de rasyonel bir meşruluk ile donatıldığı bir siyasal yapıyı öngörmüştür. Bu konumu ile de modern devletin egemenlikler ve haklar paylaşımındaki sorunların giderilmesindeki çabaların büyük çoğunluğunun yaşandığı Aydınlanma Çağı'nda yaşanan gelişmelerin temellerini atmıştır.²⁷ Böylece, Aydınlanma Çağı'na damgasını vuran egemenliğin paylaşımı ve hakların korunması tartışmalarına zemin teşkil edecek modern devlet kurgusu ortaya çıkmıştır.

Bu düşüncelerin üzerine kendini geliştiren Aydınlanma filozofu için akıl, başka şeyler yanında esas, mantık ve bilim eğitimi yoluyla teçhiz edilip daha rafine hale getirilmiş, bir tür ortak duyuya işaret etmektedir. Bundan dolayı, başka herhangi bir fizyolojik fonksiyon gibi, aklın da bütün insan varlıklarında hep aynı şekilde işlediğine, kendi uygun fonksiyonlarını yerine getirdiğine inanmıştır. Bununla birlikte, Aydınlanma düşünürlerine göre, akli normal işleyişinden alıkoyan, onun bütün insanlarda benzer ya da aynı fonksiyonları yerine getirmesini önleyen bir takım faktörler vardır ve bu olumsuz faktörlerin en başında kurumsal ve kültürel çevre gelmektedir. Aydınlanma düşünürleri aklın bu bozulmasında Kiliseyi, mevcut devleti, batıl itikatları, bilgisizliği, sefaleti ve önyargıyı sorumlu tutmuşlardır. İnsanlara boş inançlar aşılayan, onların ceplerini ve gönüllerini ipotek altına alan, dolayısıyla maneviyatlarından ziyade, hırsları, bencillikleri, bağınazlıkları ve vahşilikleri ile tezahür eden Papazlar ve dolayısıyla, Roma Katolik Kilisesi, onların gözünde en zararlı etkiyi yapmıştır. Bu zararlı etkilerin temelinde ise, aşkın ve doğa üstü yapısıyla, iman ve vahyi aklın üzerine çıkarmış olan din ya da Hristiyanlık bulunmaktadır.²⁸

Tartışılması Roma Katolik Kilisesi tarafından yüzyıllar boyunca yasaklanmış olan kimi biyolojik olgular Aydınlanma Çağı'nda tartışılmaya başlanmıştır. Bu çağda Kili-se'nin desteklediği önceden-oluşumcu düşünce, bütün embriyoların, sonsuz ölçekte küçük de olsa, önceden oluşmuş olarak, yumurta ya da spermde var olan minyatür organizmalardan oluştuğuna inanıyordu. Benzer şekilde, bitkilerin de tohumda

²⁵ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, *Kral-Devlet Ya Da Ölümlü-Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 10

²⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 252.

²⁷ M. A. Ağaoğulları, Levent Köker, *a.g.e.* s. 151.

²⁸ Ahmet Cevizci, *a.g.e.* s. 9.

önceden var olan minyatür organizmalardan oluştuğuna inanılıyordu. Önceden-oluşumcuların görüşüne göre türeme, gözle görülemeyen bu parçaların görülebilecek kadar büyümesiyle meydana geliyordu. Aydınlanma Çağının üç önemli bilim adamı olan Maupertuis, Buffon ve Needham bir embriyonun, başka ve henüz organsal yapısı bulunmayan bir maddeden yeniden oluştuğunu savunuyorlardı. Bu düşünceler Hristiyanlık inancının temellerinden sarsılmasına neden olacak ve ondokuzuncu yüzyılda Darwin'e kadar ulaşacak düşüncelerin de temelini oluşturmuştur.²⁹ Bilim adına geliştirilen bu savlar, laik düşüncenin gelişmesine yaptığı katkılar kadar, sonraki dönemlerde Hristiyanlığın Tanrı inancına vurulan darbelerin de başlangıcıydı. Ayrıca bu görüşlerin sosyal bilimler alanında etkilerini göstermesi gecikmemiştir.

Bu iklimde siyasal iktidar tartışmaları, birçok Batı ülkesinde Aydınlanma ile birlikte yaşanan siyasal devrimler ile birlikte bu döneme damgasını vurdu. Ancak, bu ilişkilerin, yeni bir sınıf olma yolundaki burjuva sınıfının etkisi ile geliştiği muhakkaktır. Burjuvazi, "seküler" dünya görüşünün etkisi ile "ulusal egemenlik" ve "yurttaş" eşitliği gibi düşüncelerin, potansiyel demokratik-popülist sonuçlara varmasında öncü rol oynamıştır.³⁰

Bu dönemde temelleri atılan modern devletteki siyasal iktidar, hukuk ile içiçedir. Hukuk, bu dönemle birlikte artık eski geleneklere dayalı yasal kuralların ya da geleneksel ayrıcalık ve bağlayıcılıkların, ya da "Doğa"nın buyruğuna dayanan ve devletin de uygulamada yaptırım gücünü kullanarak pekiştirdiği hukuk ilkelerinin ifadesi olarak algılanma aşamasını geçmektedir. Bu dönemde temelleri atılan çağdaş hukuk, bir yapılmış yasalar bütünüdür; "pozitif" hukuktur, istenmiş, yapılmış, egemenliği kullanan "siyasal iktidar"ın kendisince çoğu kez açık, belgelenmiş ve genellikle yeni kararlarla geçerli kılınmıştır.³¹

Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden biri de John Locke'dur (1632-1704). Locke, Krala karşı parlamentonun, aristokraziye karşı burjuvazinin savunuculuğunu yapmıştır. Locke'un politika teorisi ve felsefesi, Stuart Kralları II. Charles ile II. James'ın katolik, despotik ve anti-parlamentar yönelimlerine karşı, 1688 Devrimi'nde doruk noktasına ulaşan, Whig ve Protestan protestosunun bir müdafaası olarak değerlendirilir. Bu etkileri ile Locke, Amerikan ve Fransız devrimlerine büyük etkileri olduğu kabul edilen bir düşünürdür.³² Locke, insan eylemlerinde, Tanrısal yasaların ihtiva ettiği ahlakî kurallara başvurmalı, doğru ve yanlışın ilahî yasa tarafından tesis edilmiş olan yönetimine girmeleri gerektiğine inanmaktadır. Locke, bu ölçüt ile belirlediği sınama ve değer biçmenin, Tanrı ilahî yasayı, ona göre, insanın en yüksek çıkarlarını temele alarak koyduğu için, son çözümlemede aynı sonucu vereceği kanaatindeydi.³³

²⁹ Hal Hellman, *Büyük Çekişmeler*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001, s. 77-78.

³⁰ Gianfranco Poggi, *a.g.e.* s. 89.

³¹ Gianfranco Poggi, *a.g.e.* s. 103.

³² Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa, 2001, s. 185.

³³ George Sabine, *a.g.e.* s. 206.

Locke'a göre, kanaat ya da itibara dayanan yasalarla medeni kanunun, yukarıdaki anlattıklarımızdan dolayı, ilahî yasayla sadece uyumlu olmayıp, Tanrı'nın koyduğu yasaya tekabül etmesi gerekmektedir. Bu mütakabiliyet gerçekleşirse, insanların mutlu olma şansı, her yasada da aynı amaca sadece farklı güç ve yaptırımlarıyla işaret ettiği için, sınırsızca artar. Sorun öyleyse, ahlakî bir problem değil, fakat politik bir problemdir. Başka bir deyişle, Locke'da politik teori ya da daha doğrusu politika felsefesinin işi, hangi yönetim tarzı ve ya siyasi yapının medeni kanunu ilahî yasayla daha uyumlu hale getireceğini göstermektedir.³⁴

Locke, ahlaka dayalı olarak gelişen politika felsefesini bu temel üzerine inşa etmektedir. Buna göre, o "İki Yönetim Üzerine"nin birinci kitabında mutlak monarşiyi, kralların kalıtımsal olarak yönetim hakkına sahip buldukları teorisini şiddetle eleştirir. Locke, kendi zamanındaki kralcılarının siyasi görüşlerini savunan bir düşünür olan Robert Filmer tarafından geliştirilen, bununla birlikte Tanrı'nın Adem'e mutlak ve total bir otorite bahsettiğini ifade eden bu politik otorite anlayışının, fiilen varolan hiçbir politik otoriteyi meşrulaştırmada kullanılmayacağı için hiçbir işe yaramadığını savunur.³⁵ Locke, laik düşüncenin, siyasi iktidarın sahibinin belirlenmesi anlamında, şekillenmesinde en etkili olan düşünürlerden biridir. Sadece siyasi iktidarın sahibi konusunda değil, fakat "laissez-faire" tarzında bir iktisadi liberalizmin kökeninde de, Locke'un ahlakî ve politik bireyciliğinin bulunduğu söylenebilir.³⁶ Locke, geliştirdiği farklı bakış açısı, bireyin çıkarını merkeze alan görüşleriyle toplumu bir düzene getirme adına verdiği uğraş ile özellikle onsekizinci yüzyıl sonlarına kadar bu konuda geliştirilmiş fikirler üzerinde büyük etkileri olmuş bir düşünürdür.³⁷

Montesquieu da (1689-1755), "kuvvetler ayrılığı prensibi"ni politika felsefesine kazandırmak suretiyle, laik düşüncüyü pekiştiren bir düşünür olarak değerlendirilebilir.³⁸ 1721 yılında yazdığı "İran Mektupları"nda Paris'e gezmeye gelen iki İranlının, sözde, memleketlerine yazmış oldukları mektuplarda, Fransa'nın o tarihlerdeki toplumsal kurumlarını hicvederek, kiliseyi, XIV. Louis mutlakçılığını, aristokrat sınıfının bozulmasını eleştirmektedir.³⁹ Bu yapıtında Montesquieu'nun tutumu, içerisinde aristokratik öğeler bulunmakla birlikte, Aydınlanma Çağı'nın insan aklına duyduğu güvenle, toplumsal kurumları eleştirmek yönündedir.⁴⁰

Montesquieu bu yaklaşımıyla çağının çevresel ve geleneksel öğelerini değerlendirmeye çalışmıştır. Montesquieu kurguladığı modern devlet tasarımında siyasi iktidarı denetlenebilen bir mekanizma olarak sunar. Montesquieu'nun "kuvvetler ayrılığı prensibi" temelinde kurduğu yeni devlet ve siyasi iktidar öğretisinin en önemli yanı, onun "negatif devlet" anlayışını, adını anmadan belirtmesidir. Bu öyle

³⁴ George Sabine, *a.g.e.* s. 220-221.

³⁵ Ahmet Cevizci, *a.g.e.* s. 228-229.

³⁶ Ahmet Cevizci, *a.g.e.* s. 235.

³⁷ George Sabine, *a.g.e.* s. 226-227.

³⁸ George Sabine, *a.g.e.* s. 239.

³⁹ George Sabine, *a.g.e.* s. 243.

⁴⁰ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 447.

bir devlettir ki; adeta bir gece bekçisi gibi çalışarak yasayı ve düzeni sağlar. Bu devlet, Tanrı yasalarından ziyade akıl yasalarını işleten bir konuma gelmiştir. Bireyin özgürlük ve mülkiyetini korur, ama kendisi hayata hemen hiç girmez, böylece kral da kendini geri plana çekmiştir. Kralın görevi izlemek, gerektiğinde düzenlemek ve korumaktır. Montesquieu liberalizmin ve “laissez-faire” felsefesinin özünü bu dönemin insanlarına sunarken, insanların bu devlete nasıl ulaşabileceklerini de göstermiş, “kuvvetler ayrılığının” ve ona bağlı olarak siyasi iktidarın kullanılması adına geliştirdiği “laik düşünce”nin devleti kuran ve sürdüren iradenin temeli olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.⁴¹

Fransız İhtilali'nin fikir babası olarak görülen Rousseau'nun (1712-1778) fikirleri de, bu konu açısından önemlidir. Rousseau, fikirleriyle günümüzün demokrasi teorilerine ilham kaynağı olmuştur ve çağımızda sık sık kullanılan “milli egemenlik” kavramının da isim babasıdır. Rousseau, ortaya koyduğu düşüncelerle, yüzyıllardır Avrupa'da Roma Kilisesi, krallar, feodal beyler ve hatta imparatorlar arasında el değiştiren egemenliği “halka” vermek suretiyle, siyasi iktidar da dahil, tüm iktidar argümanlarını halka iade etmiştir. Rousseau'nun, egemenliğin halka devri düşüncesi ile Fransız İhtilali neticesinde açıklanacak olan “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”ne ve bu suretle de günümüzün “laik devlet düzeni”nin yazılı olarak temellerinin atılmasına öncülük ettiği söylenebilir. Rousseau bu görüşleri ifade ettiği “Toplum Sözleşmesi” adlı ünlü eserinde şu temayı işlemiştir: Siyasal toplumun temeli, başlangıçta onu meydana getiren insanlar arasında akdedilen bir sözleşmeye dayanır. Tabiat halinden düzenli toplum haline geçişi sağlayan bu sözleşme ile insanlar iradelerini birleştirmişler ve kendilerini bütün hakları ve yetkileri ile birlikte topluluğa devretmişlerdir. Böylece kişilerin iradelerinin birleşmesi ve kaynaşması sonucunda ortaya “genel irade” çıkmıştır. Genel irade, kişisel iradelerinin sadece toplamından ibaret değildir; onlardan ayrı, onların üstünde, kendine özgü varlığı olan “kollektif” bir iradedir. Toplumda üstün iktidar, yani egemenlik de bu kollektif iradeye aittir. Böylece ilk uygulaması tam olarak olmasa da, Fransız İhtilali sonrası kurulan Fransız siyasal idarelerinde göstermiş olan Rousseau'nun görüşleriyle, egemenliğin sahibi değişmiştir, böylece yüzyıllardır tabu olarak yıkılamayan “siyasi iktidar” kalıpları sarsılmış, bununla birlikte laik düşüncenin ve onun getirdiği “pozitivist” düşüncelerle bezenmiş “siyasal iktidar” kalıpları denenmeye başlanmıştır.⁴²

Rousseau bunların yanında, laik düşüncenin gelişmesinde etkili olan ve günümüzdeki laik düşüncenin tanımlanmasında önemli etkileri olan kavramları dünyaya kazandırmıştır. Devlet iktidarı karşısında her vatandaşın eşitliğinin sağlanabilmesi adına din, ırk ve sınıf farkı olmaksızın geliştirmiş olduğu “eşit haklara sahip vatandaşlar” kavramı ile günümüzdeki modern devletlerin anayasalarına önemli bir argüman kazandırarak, modern devletler açısından “vatandaş” kavramının temel bir kavram olarak anlamlandırılmasını sağlamıştır.⁴³

⁴¹ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 98.

⁴² Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 71-72.

⁴³ Ayferi Göze; *a.g.e.* s. 209.

Aydınlanma Çağı ile, onsekizinci yüzyıl başında “sistem” ve “hipotez”lere duyulan kuşku yerini yüzyılın sonunda “sentez” ve “açıklama” arayışlarına bırakmıştır. İnsanlar bu süreç içerisinde yaşadıkları dünyanın en tanıdık ve temel boyutlarının bile bitmeyen bir değişim süreci içinde olduğu fikrine sonunda alışıyorlardı. Bu da insanlığın tüm dogmalarını kırmaya başlamaları ile neticelenmiştir. Bu dönemden siyasi iktidarın ve devletin yeniden tanımlanması da nasibini almıştır. Aydınlanma Çağı adına üzerinde durduğumuz üç büyük düşünür günümüz anlamındaki “siyasi haklar (düşünce, yazma ve konuşma)”⁴⁴ ve “vatandaş” kavramını dönemlerindeki mevcut kavramlar ile açıklamaya çalışmışlar ve insanın üzerindeki din, kral ve gelenek-göreneklere oluşan baskının “devlet” ve “iktidar” adları altında sürdürdüğü hükümlerinin sarsılmasında önemli rol oynamışlardır. Bu gelişmeler siyasi iktidarın tanımlanması adına laik düşüncenin yerleşmesinde etkili olmuştur. Böylece Aydınlanma Çağı’nın, günümüz modern devleti adına en büyük “fikir” devrimine de temel oluşturduğu görülmüştür.⁴⁵

Bazı yazarlarca Aydınlanma ile ilgili olarak eleştirel yorumlar geliştirilmiştir. Bunlardan birinde, Aydınlanma’nın gerçekçi olmayan bir tarzda dünyayı cennete çevirme, yeryüzünde mükemmeliyet yaratma arayışı eleştirilmektedir. Becker’e göre; Kilise’nin ve İncil’in otoritesine karşı çıkıp, bunun yerine doğanın ve aklın otoritesini ikame eden, Aziz Augustinus’un “gökyüzü sitesi”ni, “cennet kenti”ni bir yeryüzü şehri haline getirmeyi amaçlayan Aydınlanma düşünürlerinin tavrı, cennetin yerine, yeryüzündeki sonsuz ilerlemeyi ikame etmeye yönelik olduğu için, eski Hristiyan ütopyacılığını yansıtır. Başka bir deyişle, Hristiyan dini imanını ortadan kaldıran filozoflar, bunun yerine akıl dinine iman seçmişler, deyim yerindeyse, bir efsaneyi yıkarken yeni bir efsane yaratmışlardır”.⁴⁶

Bacon ve Descartes’in görüşleri ile Rönesans ve Reform devirlerinin her alanda ortaya koymaya başladığı laiklik anlayışının da katkılarıyla şekillenen bu görüşler ilerleme fikrinin üç aşamalı gelişiminin de başlamasına neden olmuştur. Birinci aşama daha çok bilgi anlayışı çerçevesinde “eskilerle yenilerin çatışması” ile gelişen ilerleme fikridir ki, bu fikir bazı düşünürlere göre Fransız İhtilaline kadar sistemli bir görüş niteliğine dönüşmemiştir. İkinci aşamada ise Fransız İhtilaliyle, ulus-devlet görüşünün de şekillendiği 1860’lara kadar geçen ilerleme fikrini (doğa bilimlerindeki gelişmelerle paralel olarak) yeni bir toplumsal bilimin temel yasası haline dönüştürmedeki çabalar sürmüş ve bundan sonraki üçüncü aşamadaysa Darwin’in fikirleriyle gelişen biyolojik evrim kuramının toplumsal gelişmeyi açıklamakta kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ilerleme fikrinin genel düşünce alemindeki hakimiyeti sağlanabilmiştir.⁴⁷

⁴⁴ George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi 3: ‘Yakınçağ’*, (Çeviren: Özer Ozankaya), Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 49.

⁴⁵ Norman Hampson, *a.g.e.* s. 147.

⁴⁶ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 7.

⁴⁷ Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 133.

Değerlendirme

Bu çalışmada laik düşüncenin gelişimi, önce Aquinumlu Thomas'tan alınarak, Aydınlanma Çağına kadar geçirdiği süreçte izlenmiş, daha sonra Aydınlanma Çağı'nın büyük düşünürleri ele alınmıştır. Bu bağlamda önce Aydınlanma Çağı'na kadar, laik düşüncenin siyasal iktidar açısından gelişiminin Kilise'nin görüşlerine karşı nasıl şekillendiği incelenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte bazı din adamlarının da içinde bulunduğu düşünürler, Kilise'nin dünyevi iktidar üzerindeki ve dönemin toplumunun üzerindeki baskılarının nasıl hafifletilebileceğine yönelik olarak bazı fikirler geliştirmişlerdir. Bu fikirlerin Aydınlanma Çağındaki özgür düşünce ortamının oluşmasındaki katkıları tartışılmazdır. Ortaçağ düşünürlerinin fikirlerinin, Aydınlanma Çağı öncesi ile Aydınlanma Çağı'ndaki fen bilimleri alandaki gelişmelerin ve daha sonra da sosyal bilimlerdeki gelişmelerin temellerini attıkları görülmektedir.

Bu sürecin sonunda ulaşılan Aydınlanma Çağı, onsekizinci yüzyılda tüm Avrupa ülkelerine (ve Amerika'ya) yayılan, entelektüel bir değişme hareketi olmuştur. Bu döneme damgasını vuran, insan aklının önyargılardan ve batıl inançlardan arındırılması ve Roma Kilisesi'nin, dünyevi iktidarın ve siyasi gelişmelerin üzerindeki etkisinin kırılması çabalarıdır. Bu dönemin önemli düşünürleri genelde özgürleşmiş aklın ve siyasal otoritenin ilahi güçlere gereksinimi kalmayacağını savunmuşlardır.⁴⁸

Aydınlanma dönemi düşünürlerinin görüşleri, çağımızın iktidar-din-toplum ilişkilerini şekillendirecek etkiler yapmışlardır. Bu etkiler günümüzdeki siyasi ve sosyal yapılanmalar ile din anlayışının varmış olduğu anlamlandırmalara kadar varabilecek mücadelelerin yaşandığı bir süreçte ortaya çıkmıştır. Günümüz özgürlükçü düşüncelerinin ve kurumlarının temeli bu dönemde atılmıştır. Çağdaş devletlerin büyük çoğunluğu ülkelerindeki yönetimlerin "laik" veya "seküler" olduğunu ısrarla vurgulamaktadırlar. Çağımızda siyasal iktidar açısından geliştirilen bu bakış açıları, Aydınlanma Çağı'nda tanımlanan, "siyasal iktidar"ın günümüzde almış olduğu şekil ve varmış olduğu nokta açısından, ne ölçüde önemli olduğunun bir göstergesi olarak önümüzde durmaktadır.

⁴⁸ David Miller, *Blackwell'in Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi*, 1 Cilt, (Çevirenler: Bülent Peker-Nevzat Kıraç), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 57